

KÖNYV KÖNYVTÁR KÖNYVTÁROS

Pákozdy Ferenc:
T E S T A M E N T U M

Pártot nem ütöttem.
Társat nem kerestem.
Amit tettem, magam tettem.
Ám legyen a veszttem.

Isten látja lelkem,
nem tehetek róla.
Kérdett a nép s én feleltem.
Mert ütött az óra.

Megdobbant a szívem,
az a beteg, agg szív.
Még most is ver, szép szelíden.
Nem fél, nem haragszik.

Nincs amitől félne.
Nincs akit gyűlölné.
Se híve se ellensége.
Se gyilka se ökle.

Minden magyarokra
minden emberekre
úgy gondol mint mag a magra
gyerek a gyerekre.

Mint jó pajtására
édes testvérére
kenyerére kalácsára
mására képére.

Bocsánatos bűnnel
bűnös bocsánattal
szánalommal türelemmel
örömmel bánattal.

Mínta száraz ágon
mínta kalickában
gubbaszt szegény az országon
fészkében vackában.

Szélben tollászkodva,
fagyban énekelve,
bizony porig alázkodva
s mégis égre kelve – –

Minden bujdosókra
üldöző hadakra
úgy nézek mint önmagamra
üldözött vadakra.

Tegnap is úgy néztem,
holnap is úgy nézek.
Minden percben útra készen,
mint a láng a lélek.

Minden pillanatban
elhívhat elolthat
az én Uram, de miattam
senki se lakolhat.

Nem marad utánam
csupán csak a csontom,
s talán e pár sor íráskom,
de az testamentom.

Múlván-múlik, egyszer
mégiscsak elmúlik
a bosszú. Megnő az ember,
óh, megletté válik.

Nem egymás torkának,
nem téboly rémeknek,
ugrik a föld négy sarkának,
a nagy természetnek,

anyjának, a gyermek-
gyilkos vén szülének,
azzal száll, csak azzal, perbe, –
ezt hagyom igének.

Első és utolsó
egyparancsolatnak.
Vérben fürdő, könnyben úszó
örök gondolatnak.

Nem ingyen, nem orvul,
adtam ahogy vettem.
Tanúságul, bizonyosságul,
vallomásul tettem.

KÖNYV, KÖNYVTÁR, KÖNYVTÁROS

15. évfolyam 10. szám

2006. október

Tartalom

Papp István: 1956 és a könyvtárosok	3
Az Országos Széchényi Könyvtár Ideiglenes Nemzeti Bizottságának közleménye	13
A magyar könyvtárügy szervezete	14
Kocsy Anikó (összeáll.): Gyűjtemények „égszakadás, földindulás idején”. Könyvtárosok, levéltárosok, muzeológusok az 1956-os forradalomban	16
Katsányi Sándor: Egy fejezet a Szabó Ervin Könyvtár múltjából	20
Gerő Gyula: A Könyvtáros folyóirat 1954 és 1975 közötti olvasószerkesztőjének emléktörredékei a kiskabátos forradalom napjaiból	29
<i>Lectori salutem</i>	
Gereben Ferenc: Az olvasáskutató olvasástörténete	38
<i>Könyv</i>	
Az 1956-os forradalom eseményei 56 térképen és képeken	56
Mezey László Miklós: Szegeden, 1956-ban	58

From the contents

István Papp: 1956 and librarians (3);

A selection of materials and the press of Hungarian librarianship in 1956 (16);

Sándor Katsányi: The Metropolitan Szabó Ervin Library in the 1950s (20);

Gyula Gerő: Memories of the editor of the library journal entitled *Könyvtáros* from 1956 (29)

Cikkeink szerzői

Gereben Ferenc, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem oktatója; *Gerő Gyula*, a Könyvtáros ny. főszerkesztője; *Katsányi Sándor*, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár ny. fősztályvezetője; *Papp István*, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár ny. főigazgató-helyettese

Szerkesztőbizottság:

Bartos Éva (elnök)

**Biczák Péter, Borostyániné Rákóczi Mária, Győri Erzsébet,
Kenyéri Kornélia, Poprády Géza**

Szerkesztik:

Mezey László Miklós és Vajda Kornél

A szerkesztőség címe: 1827 Budapest, I. Budavári Palota F épület – Telefon: 224-3791; E-mail: 3k@oszk.hu;

Internet: www.ki.oszk.hu/3k

Közreadja: a Könyvtári Intézet

Felelős kiadó: **Bartos Éva**, a Könyvtári Intézet igazgatója

Technikai szerkesztő: **Korpás István**

Nyomta az AKAPRINT Nyomdaipari Kft., Budapest

Felelős vezető: **Freier László**

Terjedelem: 5,7 A/5 kiadói ív.

Lapunk megjelenését támogatta az

Oktatási és Kulturális Minisztérium

Nemzeti Kulturális Alap

OKM

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Terjeszti a Könyvtári Intézet

Előfizetési díj 1 évre 4440 forint. Egy szám ára 370 forint

HU-ISSN 1216-6804

1956 és a könyvtárosok

Füzéki István emlékének

Amikor megkaptam a szerkesztőség felkérését ennek a kísérleti önvizsgálatnak a megírására, első reakcióm természetesen az elhárítás volt. Nem olyan téma ez, mely bárkit is vonzana megnyilvánulásra. Nem lehet erről hűvösen, távolságot tartva, érzelemmentesen szólni, sőt a különféle elfogultságok is könnyen felszínre törhetnek. Ha az ember túllép a kötelező sztereotípiákon, s az őszinteség veszélyes lépvidékére téved, könnyen azon veheti észre magát, hogy alattomos csapdák ragadják meg a lábát, ismeretlen erők húzzák le magukhoz a mélybe, és nincs hová, nincs kibe kapaszkodnia.

Mégis gondolkodási időt kértem, mielőtt végleg elutasítanám a feladatot. Az így nyert időt tényleg eszmélkedésre fordítottam, s arra jutottam, erkölcsileg megengedhetetlen számomra – akármennyire kevés sikerrel kecsegtet is, bármennyire veszélyes is, még ha eleven parazsat gyűjtök is a fejemre – nem szólnom magyar könyvtárosként 1956-ról. Elsősorban azért, mert némely bátortalan kezdeményezésektől, felhorgadásoktól, elszánásoktól, alkalmasint tettektől eltekintve a magyar könyvtárosság mint hivatását büszkén és öntudatosan vállaló testület nem fejtette ki, nem vallotta meg e nemzeti fordulópontozhoz való viszonyát. S miképpen kérhetném én számon e közösségen a mulasztását, ha jómagam a tagjaként megfuton a szembenézés elől? Ezért tehát igent mondtam a megkeresésre, minden aggodalmaskodás és fenntartás ellenére, bízva abban, hogy a saját és sok mindenki kollégám emlékeinek, nézeteinek közzététele majd csak elvezet a szakma egésze által hitelesített közvélekedéshez.

E dolgozat címe eredetileg *1956 és a könyvtárak* lett volna. Ám nem erről van szó elsősorban. '56-hoz nem az intézményeknek van viszonya, hanem a társadalomnak, a közösségeknek, az egyes embereknek. Ezért: *1956 és a könyvtárosok*. A könyvtárosoknak egyenként és közösségükben kell vállalkozniuk arra, hogy végül is tisztázzák e sorsfordító eseményhez való viszonyukat.

Ragadjuk meg hát az 50. évforduló bankettjének asztalán álló poharakat, és üritsük őket az évforduló tiszteletére. Nem ígérhetem, hogy az enyém nem lesz keserű.

Nem közlök adatokat, nem szólok személyekről, nem történeti feldolgozást írok. Egyszerűen és szubjektíven az '56-ról bennem élő benyomások, érzések, gondolatok, élmények, emlékek szinte formálatlan közrebocsátására vállalkozhatom csak, ami indokolható, hiszen mindenkinek megvan a maga '56-ja. Egy quasi blogot írok, amelyhez talán többen is csatlakoznak. Egyelőre ennyit lehet tenni azért, hogy végre megkezdje a könyvtárosközösség '56 ki- és megbeszélését. A szakma és tagjai mintha szégyenkeznének az elmúlt évtizedekben a hatalommal megkötött kompromisszumai miatt. (Vagy ha nem érzik a kompromisszumokat, annál rosszabb. A

kompromisszumok generációja már lelépőben van a színről. Új raj állt sorompóba, nincs akadálya az őszinte, feszélyezettség nélküli beszédnek.)

(Önéletrajzomban bizonyos elemeket szépítve, másokat elhallgatva – hiszen apámat zalaegerszegi cukrászmesterként alkalmazottakat kizsákmányoló kistőkésnek minősítették – jutottam be az egyetemre, föltételezhetően Bauer József és Léczes Károly jóindulata következtében. Később részleges „önleplezéssel” igyekeztem biztonságot vásárolni, ami sikerült is egy dékáni megrovás árán. A könyvtáros szakot azért választottam, mert arra számítottam, hogy ezen a területen talán kevésbé kell részt vennem az ideológiai harcban, mint például a tanári katedrán.)

Sokáig nem várhatunk az emlékezés folyamatának elindításával, hacsak nem akarunk lemondani az események kortársainak közvetlen, bár szubjektív tanúságtételeiről. Igen, most ezek összegyűjtésére kellene fordítanunk erőnket, mert sokan azok közül, sőt többségük, szinte valamennyien, akik a könyvtárügy meghatározó személyiségei voltak az ötvenes években, nincsenek már körünkben. Meg kell elégednünk főként azok közléseivel, akik akkoriban huszonévesek voltak, pályájuk elején álltak, mégis közvetlen részesei voltak a történeteknek.

Nem tettünk sokat eddig azért, hogy szigorú kritériumok szerint összegyűjtsük, feltárjuk és közzétegyük a korabeli dokumentumokat, majd a történelmi dátumot követő évtizedek reflexióis anyagait, bármilyen előjelűek lettek légyen is. Hol van 1956 könyvtárügyének, könyvtárosi közösségének dokumentációs-bibliográfiai feldolgoása?

Főképpen csak személyes beszélgetésekben, szóbeli, itt-ott írásbeli visszaemlékezésekben bukkannak fel '56-os emlékek. Rendszeres feldolgozásuk hiányában erózióznak, feledésnek vannak kitéve. Tudomásom szerint egyetlen könyvtáros adta életét '56 eszményeiért, de az ő emlékét is csak testvéröccse áldozatkészségéből gondolja a szakma. Egy-egy kollégánk megírta ugyan élményeit vagy készült vele interjú, de ezek nincsenek kellőképpen dokumentálva, s mellőlük hiányzanak azokéi, akik talán nem exponálták magukat ilyen mértékben, de megtették a magukét az adott körülmények között.

Mi történt 1956-ban a könyvtárakban? Előtte és utána? Mit tettek vagy nem tettek a könyvtárosok? Mi történt velük? Volt-e egyáltalán politikai aktivitás a könyvtárosok közösségeiben? Hogyan vettek részt a forradalmi eseményekben? Tüntetésekben? Harcokban? Mit jelentett egy könyvtárosnak a tüntetésekben részt venni, felvonulni a tankok előtt, a Himnuszt és a Szózatot és a Kossuth-nótát énekelni, hallani a géppuskák sorozatait a Kossuth téren, esetleg megsebesülni? Ki vállalt közfunkciót? Könyvtáron belül vagy kívül? Kik vettek részt a forradalmi bizottságokban, vezetőségekben? Kiket tartóztattak le? Internáltak? Kiket rúgtak ki állásukból? Üldöztek, büntettek különféle módokon? Megfigyeltek, nyilvántartottak? Fegyelmi eljárások? Félresiklott pályafutások? Meghasonlások? Minderről tisztességes, szakmailag korrekt dokumentáció szükségeltetik, nem elégedhetünk meg az elapadó személyes emlékezettel, a magántulajdonban elfekvő emlékekkel, obligát szólamokkal. Hol van a fehér vagy piros-fehér-zöld könyv a könyvtárak októberéről?

Mi ez a kollektív amnézia, ez a gyanús Verdrängung? Vagy a nagy történelmi megrázkódtatás kevésbé érintette a magyar könyvtáros társadalmat? Hátha többségében csak a meleg kandalló mellett ült és drukkolt? Egyáltalán: mennyiben és milyen mértékben érintett bennünket '56?

(1956 október vége a bajai laktanya kerítése mögött tüzelőállásban fekvé talált. Beethoven zenéje töltötte be a leget, szemben velem a városi tüntetők nemzeti zászlót lobogtató kis csoportja közeledett. A tárgyalások eredményeként visszafordultak, tűzparancs nem hangzott el. Talán október 31-én vagy november 1-jén este az ezredet felrendelték Budapestre. Mindenben első szakaszparancsnokunk buzgósa következtében mi teherautón, a többi szakasz autóbuszon utazva hajnalban érkezett meg először a Budafoki úti laktanya elé, majd a hűvösvölgyi katonai akadémiára. A sietve elhagyott tiszt lakásokban szédobált holmik, gyerekjátékok. A rendetlenség a gyors távozás vagy a fosztogatás következménye volt?)

A szocializmusnál egyetlen társadalmi rendszer sem ígért nagyobb anyagi boldogságot a magyaroknak. A könyvtáraknak sem. Úgy látszott, hogy a könyvtárak el is indultak az éden felé, ám sajnálatos módon ugyanez nem volt elmondható sem a nép, sem a könyvtárosok anyagi helyzetéről. Az igazság persze az, hogy az első könyvtári lépések megtételéhez viszonylag csekély anyagiak voltak szükségesek (s ezek is kisajátított forrásokból eredtek), többnyire személyes buzgalomra. esetenként voluntarizmusra és naivitásra épültek, és sokszor csak látszatokban nyilvánultak meg. Az embereket azonban nem lehetett propagandisztikus látszateredményekkel becsapni. 1956-ban egy pillanat elég volt ahhoz, hogy a kártyavár összedőljön.

Nincs külön nemzeti és külön könyvtárosi 1956. Ezt együtt élte meg az egyén, a kisebb-nagyobb közösség és az ország egész lakossága akkor is, ha más-más, sőt egymást kizáró előjelk szerint. Az élményanyag ugyanaz, ha az értelmezése, pláne következményei homlokegyenest eltérők voltak is. A lelkesítő és felemelő események mellett tagadhatatlanok az olyan kilengések, amelyek éppen a forradalom eszményeit szennyezték be. Ezek magyarázhatók, de el nem fogadhatók, és jogos aggodalmakra adhattak okot. A forradalom következtében módosuló karrerek szélső esetekben magas pozícióhoz vagy a börtönbe, sőt az akasztófüra vezettek. '56 nagy, közös nevezője a nemzeti érzés volt, a megszálló szovjet hadseregtől való megszabadulás vágya volt. Ebben azonban benne kavargott kiben-kiben a távolabbi és közelebbi múlt minden pozitív és negatív eleme iránti – mondjuk így: – nosztalgia, a jelen sanyargatásai felszámolásának a követelése. a bizonytalan jövőre vonatkozó kírleletlen, egymással sokszor kibékíthetetlen elképzelések halmaza.

Egy forrongó, fedőjédtől szabadult Papin-fazékban – hiszen a szovjet hadsereg kivonulni látszott – próbálta magát a társadalom napok alatt újjászervezni. A fő kérdés az, hogy a nagy fölfordulás után milyen konszolidációnak volt esélye? A tényleges gazdasági-politikai áramlatok elemzése alapján erre alternatív válaszok adhatók. Ez legyen a történészek, társadalomkutatók dolga. A mi kérdésünk pedig az, miképpen képzelték el a könyvtárosok a maguk jövőbeli sorsát? És a könyvtá-

rakét? Alighanem nincs válasz erre a kérdésre, mégpedig több ok miatt sincs. Először is az idő rövidegsége miatt a kérdés föl sem merülhetett. Másodszor a szakma ideológiai–politikai–társadalmi megosztottsága miatt. Hiszen nem a gyors, extenzív fejlesztések, szervezeti kiteljesedések miatt elégedetlenkedtek a könyvtárosok, hanem amiért az országglakosok többsége: alacsony fizetés, rossz árúellátás, szocialistának nevezett diktatúra, fizikai veszélyeztetettség, szellemi gúzsbakötöttség, egyszóval „elnyomás, szolgasors”. Ebből a szempontból másodlagosak, harmadlagosak voltak azok a sokszor bornírt követelmények, amelyeket a szakmai tevékenységgel szemben támasztott az agyak egy vágányra való átállítását elváró vezetés.

(Izgatott és eredménytelen ávósfogásra rendelték bennünket a Maros utcába, majd délután a Hungária úti, akkorra már kiürült „kékávós” laktanyába vittek minket. Az éjszakát már nem volt kötelező a laktanyában tölteni. A következő napon saját szakállunkra kóboroltunk a városban Sinay Jenővel: ő cipelte a golyószórót, én hurcoltam a három teli tölténytárat. A Törökőr utcában Gábor Pál és Kiss Jenő albérlétebe mentünk. Gábor beszámolt a Köztársaság téri eseményekről: részt vett bennük, géppisztollyal járta végig a párház egyik emeletén a szobákat, de megkönnyebbülésére mindegyik üres volt, nem kellett lőnie. November 3-án leszerelték bennünket: Tapasztó főhadnagy aláírása bizonyítja ezt az azóta bevont katonakönyvemben.)

Az eszményinek kikiáltott szovjet könyvtári modell követését erőltette a könyvtárpolitika, mindent meg is tett azért, hogy sok információ jusson el róla a magyar könyvtárosokhoz. A szovjet tanácsadók azonban fontosabb területeken működtek, így rés nyílt arra, hogy kimondatlanul egyre inkább az angolszász–skandináv modell hatása érvényesüljön már 1956 előtt is, még inkább utána. A könyvtárosokat '56-ban nem az vitte tüntetni, már ha elmentek, hogy fentről folyton-folyvást a szovjet könyvtári viszonyokat állították példaképpül, meg hogy elárastotta a könyvtárakat a selejtesnek bizonyult szovjet anyag, hanem az, aminek csak egyik következménye volt a könyvtárügy szovjetizálása: a szovjet megszállás ténye, a proletárdiktatúra elleni tiltakozás.

A politika elvárásait ki-ki beállítottsága, társadalmi–kulturális háttere, történelmi tapasztalatai szerint más- és másképpen fogadta és teljesítette. Nem felejthető, hogy éppen a könyvtárügy gyors expanziója következtében a szakma személyi összetétele nagyon heterogénné vált. A könyvtáros közösség szociográfiai leírása még várat magára. Alighanem sok tanulsággal járna a könyvtár, de a társadalomtörténet számára is. Itt csak egy gyors vázlat elkészítésére tehetünk kísérletet. Jelentős kisebbségben voltak a régi iskola könyvtárosai (filoszok, konzervatív értelmiségiek, haladó liberálisok, a szociális igazságtalanságokra érzékenyek, a népiés–urbánus ellentétre figyelmesek), akik szemben találták magukat a homo novusok igen vegyes társaságával. A tudományos, szellemi és politikai életből kiakolbóltott, elüldözött, magasan képzett, erkölcsileg intakt emberekkel, akik gyorsan megtanulták új szakmájukat, és meghatározó szerepet kezdtek játszani fejlődésében, bár vezető szerephez ritkán jutottak. A felszámolt polgári osztály tagjaival, akik magas általános műveltséggel, jó nyelvtudással rendelkeztek, megrémültek ugyan az új

hatalomtól, de lojalitásuktól a túlélés esélyét remélték. Köztük külön csoportot képeztek azok, aki még nagyobb rémülettel és iszonyattal emlékeztek a régi hatalomra (hiszen sokan közülük alig kerültek el a nekik szánt biztos pusztulást a holokausztban), s bizakodtak abban, hogy valamiféle modus vivendit kínál nekik – kárpótlásul az anyagi veszteségeikért is – a szocializmus az egyébként szép eszmék szolgálatáért. Az egyetemen és főiskolán frissen végzett fiatalokkal, akik ugyan a társadalom különféle rétegeiből jöttek, nem ritkán egészen alulról is, korántsem voltak azonban mindannyian az új rend elszánt hívei, sőt mentalitásukban a szociális elkötelezettséget a kulturális értékek tiszteletével ötvözték – enyhén szólva – fenntartásokkal éltek az ún. szocialista renddel szemben, az új ideológiát minden indoktrináció ellenére többségükben belsőleg elutasítva, meggyőződés nélkül, csupán üresen visszhangozták, és a hatalommal csak a létezéshez szükséges kompromisszumokat kötötték meg. Számos vegyes felkészültségű könyvtáros került ki a gyorstalpaló tanfolyamokról; közöttük talán több volt a lelkesedéstől vezetett. Angi Vera-típusú kolléga. Ennek a vegyes összetételű társaságnak a tudatát messze nem a marxizmus–leninizmus eszméi határozták meg, sőt a hivatalos fórumokon elhangzott nyilatkozatok, hozzászólások alig érintették a magánélet színtereit. A ténylegesen érvényesülő áramlatok közül talán a vallásos meggyőződést, bizonyos szabadkőműves hagyományokat, felvilágosodott nézeteket, irredenta–nacionalista érzelmeket, népboldogító–népies lelkesedést (amely főként a parasztságra irányult, de nem zárta ki a munkásságot sem érdeklődési köréből), a kultúra mint olyan szeretetét kellene megemlíteni.

Tegyük még hozzá azt a furcsa ellentmondást is, amelyet megfigyelhetünk az 1956 előtti könyvtárügyben és részben az utániban is: sok megfélemlített, félreállított, tudósból, politikusból könyvtárossá kényszerített–menekített ember tehetőségéből születtek a könyvtári ellátási–fejlesztési koncepciók és a tényleges teljesítmények, amelyekre mind a szocializmus ütötte rá a maga pecsétjét. A tágabb pályát érdemlő ambíciók így lendítették előre a magyar könyvtárügyet. (Sajátos vératömlesztésben részesültek a könyvtárak a „fordulat éve” és 1956 után.)

(November 4-én hajnalban nagybátyámék zuglói lakásában – ahol most is lakom – ágyúszóra ébredtem. Azonnal felöltöztem, mentem az egyetemre, a Pesti Barnabás utcába. Téblábolás, tanácsstalanság. Senki nincs ismerős. Felbukkan Király Béla, tőle sincs értelmes információ, határozott parancs. Kapok egy géppisztolyt. Szétszéledünk. Én a kihalt Váci utcán gyalogolok a Vörösmarty tér felé. Nevetséges és reménytelen helyzet. Befordulok egy kapualjba, s egy elárusító bódé tetejére dugom a géppisztolyt és a tárat. Délután vissza az egyetemre. Újra csak ismeretlen arcok. Délután a társaság [nemzetőrség?] átvo-nul a jogi kar épületébe. A bejárat kapunál egy dzsip a torlasz. Néhányan kimegyünk és benézünk egy Veres Pálné utcai lakásba. Harc-álláspontot keresünk? Rémuлт fiatalasszony gyerekekkel. Erőteltjesen tá-vozásra szólít fel hennünket. Éjszaka jövés-menés a központi szeminárium irányába. November 5-én hajnalban egy dőtki fiúval, Nagy Istvánnal jelentkezünk körülnézni. A Szabadság híd felé me-gyünk. Mély csend. Egy lélek sincs az utcán. A pesti hídfőnél egy civil ruhás halott fekszik. Atmegyünk a hídon. Rajtunk kívül senki. Budán

szérválunk. [Nagyot azóta sem láttam, nem is kerestem, pedig a zala-szentgróti járásban fekszik Dötk.] Én a Tabánon és a budai dombokon keresztül Csillaghegyre gyalogolok. Moccanatlan csönd. Mentemben egyetlen emberrel sem találkozom. Évekkel utóbb tudtam meg, hogy Füzéki István és Horváth Tibor társaságában voltam; őket a többiekkel együtt a szovjetek fogták le. Füzéki vesztéről már 1957 elején keringtek hírek.)

Ez a heterogén társaság találta magát a hirtelen jött felfordulás közepén. Hiszen az első napokban még azt sem lehetett tudni, forradalom van-e vagy sem, népfelkelés van-e vagy sem. (Minderről csak később történt pro és kontra minősítés.) Ráadásul azt sem lehetett tudni (talán máig sem), mik voltak a népmozgalom tényleges céljai a szovjet hadsereg kivonulásának követelésén túl. Mert azt nehéz utólag is beleképzni a célkitűzésekbe, hogy a külvárosok népe a visszatérő gyártulajdonosoktól várta volna anyagi boldogulását. (Vagy akkor is érvényesült volna egy olyanfajta nosztalgia, ami ma a Kádár-éra iránt nyilvánul meg helyenként?) A parasztság is csak a tsz-től igyekezett szabadulni, nem a földosztásban kapott holdjaitól, s az állami gazdaságokat sem föltétlenül a földesurakra bízták volna a falusiak. Pedig a várományosok határon innen is, határon túlról is jelentkeztek. Ráadásul még élénken emlékezett mindenki az 1945 és 1948 közötti, reményeket is tápláló időszakra, nemkülönben a Horthy-korszakra, amelynek fényesebb vonásait ma jobban látjuk, akkor azonban főként zordon oldala élt a köztudatban. (És nem csak a hivatalos propaganda következtében – gondoljunk csak a szociográfiákra és a népi vagy kvalitásos baloldali írók műveire.)

Ha még azt is hozzávesszük, hogy a könyvtáros státusa az alkalmazotté, aki a fenntartótól – legyen az állam, önkormányzat, vállalat, intézmény, testület – kapja fizetését (ha meg tudja győzni gazdáját arról, hogy szüksége van rá), akkor voltaképpen tisztelettel adózhatunk az '56-ot megelőző kollégáinknak, hogy akár csak olyan mértékben is, mint amilyenről az igen hiányos emlékezések és dokumentumok szólnak, mégis részt vettek, sőt egyesek tevékenyen vettek részt a történesekben. Valószínűleg inkább a fiatalabbak, akinek kevesebb veszítenivalójuk volt, de a középgenerációból is szép számmal, akik pedig sokat kockáztattak, mint ahogy ez később ki is derült.

Mik lehetek volna a könyvtárosoknak a politikai–gazdasági helyzet megváltoztatásán túlmenő szakmai követelései 1956-ban? A régi könyvtári rendet aligha kívánhatták vissza, hiszen nagyon szerény szinten állt a könyvtári ellátottság 1945 előtt. Kérhettek-e többet anyagiakban a szovjetektől megszabaduló államtól? Kérhettek volna, de aligha kaptak volna, legalábbis belátható távon. Szellemi szabadságot a könyvkiadásban, dokumentumimportban, állománygyarapításban? Igen. S meg is kapták volna, és ez hosszú távon nagyon gyümölcsöző lett. Úgy tűnik, ha realisták akarunk lenni, mintha a könyvtárosok mint társadalmi csoport anyagilag nem tartoztak volna az 1956-os esetleges rendszerváltás nyertesei közé. (Mint ahogy az 1989-1990-eséi közé sem sorolhatók. A szocializmus éhbért fizetett a tudatformálásért [tekintsünk el most a hatásától]; most többet megér az államnak a nemzeti kulturális örökség megőrzése, gyarapítása, terjesztése – vagy nem? A rendszerváltásnak az egész társadalom a nyertese, s díja közvetve és más-más arányban szivároog le a különböző közösségek tagjaihoz.)

(A november hírek lesésével és élelemszerző portyákkal telik. Néha begyalog Csillaghegyről Pestre. Felveszem a kapcsolatot Kiss Jenővel, Bereczky Lászlóval. Mindketten részt vettek az október 23-a utáni tüntetéseken. Bereczky a Kossuth téren is. Bereczky az Országos Széchényi Könyvtár nemzetőrségének tagja volt; „kulák” származása miatt tartalékos tiszti tanfolyamra őt nem hívták be. November végén zsúfolt vonaton Kissel együtt utazunk: ő Kemenesmihályfára, én Zalaegerszegre családjainkhoz. Celldömölkön talán csak mi ketten szállunk le a vonatról: majd mindenki az országhatáron túlra igyekszik. Mi tart itt minket? Önbizalomhiány? Család? Megszokás? Félelem az ismeretlentől? Vagy mégis itt kell élnünk és halnunk?)

A köz cseppfolyós halmazállapotúvá vált, a társadalom sem rendelkezett kiristályosodott, egyértelmű politikai, gazdasági, kulturális célokkal; hogyan várhatnánk el a könyvtárosoktól, hogy valamiféle könyvtár-politikai koncepcióval álltak volna elő. Mint szakma némi szorongással, de mentek előre a nép folyamával, fel kell azonban tételeznünk, hogy egyéneként igen széles színképen helyezkedtek el az aktív forradalmi szerepvállaláson kezdve egészen a megmozdulás ellenforradalomként való elutasításáig. Mondhatjuk-e azonban, hogy a mérleg nyelve határozottan a pozitív pólus felé billent, különös tekintettel az erőszaknak való érthetően gyors meghódolásra, a passzív rezisztencia gyors különalkukra váltására?

A szovjet hadsereg kivonulásával automatikusan megszűnt volna az egypárt-rendszer, és kétségtelenül megindult volna a szocialista társadalmi modell felszámolása is. Naiv lelkek természetesen a szokásos harmadik vagy magyar útban gondolkodtak, bár kisebb-nagyobb csatározások (túlzás polgárháborút föltételezni?) végén minden valószínűség szerint visszatértünk volna a tőke és a munka egyensúlyán alapuló társadalmi rendbe. (Ahogy ez 1989–1990-ben meg is történt.)

Igen ám, de mi esett volna meg a könyvtárakkal, és bennük a könyvtárosokkal? Az 1950-es évek elején a könyvtárügyben egy lendületes, optimista – a szocialista tudatformálási ambícióktól eltekintve –, az európai fejlődéssel konform, sőt egyes nyugati országokat lepipáló célokat kitűző fejlődés indult meg, amelynek csupán a torka volt véres, amennyiben hiányoztak alóla az anyagi alapok, és céljai végső soron emberellenesek voltak. Az a helyzet alakult ki, hogy a könyvtárügy rendszere, technológiája, infrastruktúrája modernizálódóban volt, de a közvetített tartalmat döntő mértékben meghatározták a szocialista kultúrpolitika által támasztott követelmények. A könyvtárügyet korszerű színvonalra emelő könyvtárosok túlnyomó része messze nem értett egyet a szocialista társadalmi berendezkedéssel, de olyan adottságnak tekintette, amelyen nem lehet változtatni. Az MDP-s politikusok, kultúrnírók, könyvtárosok tudatformálásra vonatkozó szóvirágait ímmel-ámmal megismételve vagy – bátran – elhallgatva, idézőjelbe téve éltek azzal a lehetőséggel, hogy egy olyan eszközt fejlesszenek ki, amely végső soron, legyenek bármilyenek is a körülmények, az ország népe javát szolgálja. Sokan közülük kritikával viseltettek a Horthy-rendszer iránt, ismerték a nyugaton zajló könyvtári fejleményeket, s megkötvén a maguk kompromisszumait a fennálló hatalommal, megragadták a kínálókozó lehetőséget. Ez a megállapítás talán érvényes az '56-ot követő évekre is. Ha nem is mindig, sőt általában nem az első számú vezető pozíciójában, mégis

meghatározó, hangadó, véleményvezető szerepet játszottak könyvtárügyünk nyugati típusú fejlődési pályára való állításában. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy kapitalista könyvtárügy épült szocialista köntösben. Érdekes ellentmondás: a zsákutcába torkolló társadalmi modell keretében épült ki a modern magyar könyvtári rendszer, talán igényesebben is, mint amit az ország anyagi helyzete kapitalista viszonyok között megengedett volna.

No mármost az a történelmietlen kérdés – amelyre szerencsére nem kell, nem szabad, sőt nem tanácsos válaszolni –, hogy vajon a forradalom győzelme esetén (pozitív értelemben szocialista, azaz a társadalom szükségleteinek megfelelő) könyvtárügy épülhetett volna-e kapitalista köntösben? Az ember ismervén például a dél-európai országok könyvtárügyének nehézkes kibontakozását a '60–70-es, sőt későbbi években, hajlamos volna negatív választ adni. Lehet, hogy az ország egészségesebb fejlődése visszafogta volna – legalábbis ideiglenesen – a könyvtárügy erőltetett fejlesztését?

(Újra a zalaszentgróti Járási Könyvtárban. Itt is dermedt az élet. A nagyközsége egy szovjet tank jutott. Másokkal együtt apósjelöltemmel – aki korábbi ávos- és börtöntapasztalatai alapján semmit nem tett, amiért felelősségre vonhatták volna – hozatták rendbe a ledöntött szovjet emlékművet. Néhány embert letartóztattak, akik politikailag korábban is exponálták magukat. Köztük egy gimnáziumi tanárt, Pék Lászlót, aki magyar szakos évfolyamtársam volt. A helyi kirakatpert 1957-ben a művelődési ház nagytermében tartották. A járási ügyész az én könyvtárámból vitte el a forradalom alatt megjelent napilapokat, hogy terhelő bizonyítékokat találjon bennük. Az ítélet nem jutott el a tudatomig. A két, egyenként 12 négyzetméteres szobából álló könyvtár szabadpolcait csendben megtisztítom a szovjet szép- és szakirodalom túlnyomó többségétől. A kutya sem keresi őket. A könyvek szépen elpihennek a letéti raktárban.)

A forradalom azonban elbukott. A retorzió mérete és véressége messze meghaladta azt, amire számítani lehetett. Hosszú évekbe tellett, amíg a politikai közbeszédet már nem az ellenforradalmi megbélyegzés uralta, végleg azonban a rendszerváltásig sem kopott ki. Ugyanekkor a társadalom egésze meglepően gyorsan túltette magát a traumán, a csoportok és egyének kötötte kompromisszumok virágzásának volt ez az ideje. A jeltelen sírokra a 301-esben, a börtönökben sínylődőkre, a kisiklott karrierekre, a kisebb-nagyobb büntetésekre ki emlékezett, vagy ki akart már emlékezni? A Papin-fazéokra visszakerült a fedő, s pántját már nemcsak a szovjet hadsereg képezte, hanem az előbb óvatosan, majd növekvő adagokban mért anyagi és szellemi gulyásleves is.

Jutott belőle valamennyi a könyvtárosoknak, a könyvtárosoknak is. Egy csendben megkötött, ki nem mondott megállapodás adta az alapot, amely szerint a hatalom szakmai kérdésekbe nem vagy csak kivételesen avatkozik bele, ha a könyvtárosok szavakkal és a szükséges mértékben, bár sokszor csak látszatcselekvésekkel támogatják a hivatalos művelődéspolitikát. Ez meglehetősen nagy szakmai mozgásteret (helytelenül majdnem szabadságot írtam) adott a diktatúra antidemokratikus viszonyai között ahhoz, hogy a könyvtárak ténylegesen teljesíthessék – ha

sokszor korlátok között és nagy csorbákkal és esetleg csak kivételezett intézményekben – társadalmi küldetésüket.

1956 vívmányai elbukása miatt késleltetve és felemásan mutatkoztak meg az ország életében és egyben a magyar könyvtárügyben. A kirótt kegyetlen büntetések elszenvedése után a bezártság fokozatosan oldódott, beszivárogtak nem rendszerkonform eszmék, a primitív, erőszakos manipulációs módszereket enyhébbek, kivédhetőbbek váltották fel, a diktatúra könyvtári területen is bársonyos tapintású kesztyűt húzott. Bizonyos könyvtárosokat továbbra is szoros felügyelet alatt tartottak, de még ők is több szakmai teret kaptak.

Szomorú következménye volt a szabadságharc leverésének az országból kivándorló 200 000 honfitársunk. Ez a népesség durván két százalékát tette ki. Ha felidézem kivándorolt évfolyamtársaim névsorát, bizony azt kell megállapítanom, hogy 11-15 százalékunk kereste külföldön boldogulását. Nem pótolta őket a büntetésből, menedékből könyvtári falak közé jutottak új hulláma, bár ők nyereségére váltak a könyvtárügynek.

A bevált, régi bölcsességek mentén élte életét a könyvtáros szakma is: leben und leben lassen; adjuk meg a császárnak, ami a császáré, s az Istennek, ami az Istené; nem szól szám, nem fáj fejem stb. Csak magában könyvelte el, mint ahogy az egész társadalom, hogy az élvezett kedvezmények kiváltóját és gyökerét mégis csak '56-ban kell keresni. A nyugodt lelkiismeret előfeltételévé nem a vétek (vagyis a belenyugvás, a kompromisszumkötés) tudatosítása, hanem elfojtása vált. A túlélés nélkülözhetetlen feltételét a különalkuk megkötése jelentette. A hatalommal való békés együttélés ára az általa elkövetett bűnök fel nem hánytorgatása, az emlékezésnek a magánszférába való szorítása, és ott is a gyengülése, a diktatúra rendszerének elfogadása lett, bére pedig az életszínvonal lassú emelkedése, a könyvtári ellátás javulása, a szakmai teljesítmények elismerése, a formális és informális szakmai hierarchia ingatag összhangjának némi erősödése lett a rendszer összeomlásáig. Hát hogyan szorult volna a tudat legmélyére 1956, és mindaz, ami előtte, során és utána történt? A magyar könyvtárügy történetét pedig – némi alappal – egységes folyamatnak tekinthettük a XX. század második felében.

(1957 nyarán barátaim ajánlására a Pest megyei Könyvtárba kerültem, éppen egy külföldre távozott egyetemi társam, Korbuly Dezső helyére. [Ő géppisztolyával állítólag szitává lőtte a könyvtár Sztálin- vagy Lenin-szobrát.] 1959-ben a Könyvtártudományi és Módszertani Központ oktatási osztályára, bár nem kaptam túl jó ajánlást munkahelyem vezetőjétől. Majd az OSZK igazgatási osztálya és a Művelődési Minisztérium könyvtári osztálya következett. 1968-ban annak ellenére neveztek ki a KMK igazgatójának, hogy jeleztem kompromisszumképességem határvonalát: nem vagyok MSZMP párttag, nem is leszek az. Jeleztem, hogy sok barátom dolgozik az intézetben, és várhatóan a dolgok rendje szerint a minisztérium emberéből előbb-utóbb a szakma emberévé válok. Talán ezek a tényezők is közrejátszottak, hogy 1982-ben kértem felmentésem a KMK vezetése alól. Három évig az Országos Könyvtárügyi Tanács titkáráként szolgáltam; innen hívott Kiss Jenő a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárba. Úgy vélem, hogy az 1985-től 1998-ig terjedő időszakban a könyvtár vezető munkatársaival összefogva és a munkatársak

megnyerésével sikeresen hajtottuk végre a rendszerváltást a fővárosi közkönyvtári rendszerben.)

A könyvtárosok a szavak szintjén elfogadták a számukra kijelölt kereteket (volt, aki teljes meggyőződéssel, volt, aki közömbösen, volt, aki fenntartásokkal, volt, aki reservatio mentalisszal, volt, aki teljes elutasítással), és igyekeztek tenni a dolgukat. A politikai elvárás és a szakmai tudat '56 előtt és közvetlenül utána erős diszkrpanciát mutatott, amely azonban enyhült annak mértékében, ahogyan a politika is egyre kompromisszumkészebbé vált, így vélvén megőrizni a hatalmat. Megerősödött az európai orientáció, bátrabban szólhatott a nyugati könyvtári modellt követők hangja, sőt erősödött befolyásuk is.

A könyvtárosok körében is elterjedt az a jelenség, amit „kettős tudatnak” nevezünk. Ahogyan a gyerek is pontosan tudta, mit lehet és kell az iskolában mondani, szemben az otthoni véleménnyel, úgy a pedagógusok jó része maga is ezt az eljárást alkalmazta. Miért viselkedett volna másképpen a könyvtáros? Így jött létre a tudat szintjén a diktatúra számára előnyös helyzet, amelyben „magával kötve” külső vázként fogadta el kényszerrel a társadalom a politikai–ideológiai felépítményt. E konstrukció öszszedőléséhez elég volt '56-ban egy pillanat, helyzetakolása után pedig három évtizedes lassú eróziója indult meg.

A könyvtárosság kettős tudata 1956 után egyre általánosabbá vált. Hivatalosan igen, informálisan egyre kevésbé fogadta el a rendszert, különösen a szakma szellemileg meghatározó rétege. Kiábrándultság mutatkozott a korábban őszintén elkötelezettek körében is. A kimondatlan kompromisszum képezte az alapot: a közéletben úgy szólunk, mintha mindent elhinnénk, magánvéleményünket pedig fenntartjuk. Őszintén tegyük hozzá azonban azt is, a szakma zömét ez a kompromisszum nem foglalkoztatta: örült a szerényen emelkedő életszínvonalnak, tiszta lelkiismerettel teljesítette azokat a feladatokat, amelyeket a felsőbbtség elvárt tőle.

A könyvtáros közösség egy részében határozottan jelen volt a „mi” és az „ők” megkülönböztetése. Az „ők” a könyvtárosok között a hatalom birtokosai, vagy legalább részesei, haverjai voltak, a „mi” pedig a nekik alávetettek, akik úgy érezték, hogy nemcsak egyéni boldogulásukért dolgoznak, hanem az ország javát szolgáló könyvtári ellátást építik, működtetik, szinte az „ők” ellenére, bár az „őknek” alárendelve.

(Telnek a kompromisszumos évtizedek. Egy pályafutás tartama. A fiatalember mintákat és példákat választ. Ráérez az informális értékrendre, ahhoz tartja magát. Van kihez igazodnia; a neveket fölösleges felsorolni. Bár ők is megkötötték a maguk külön alkuikat a hatalommal, integer személyiségek maradtak vezetői pozícióban is, hivatali hatalom nélkül is, háttérbe szorítottan is. Értékrendjéből kiszorulnak azok – nevek ismét fölöslegesek –, akik szakmailag, de főleg erkölcsileg nem ütik meg az előbbi csoport tagjai szabta mércét. Az idő telével, a maga korosodásával persze megértőbbé, sőt megbocsátóbbá válik, mindenkiben igyekszik a jót is meglátni, de nem felejtethet, annál kevésbé, mert időnként magát is lelkiismeret-vizsgálat alá kell vetnie.)

1956-tal szembenézve kell választ találnunk arra az alapvető kérdésre, hogyan lehet végső soron pozitívan minősíteni, hogy a mai magyar könyvtárügy alapjai

– akárhogyan is forgatjuk a szót – egy társadalmi–gazdasági csődbe vezető rendszerben jöttek létre. Hogyan sikerült megannyi kontraproduktív beavatkozás ellenére, viszonylag csekély lemaradással lépést tartani a világ könyvtárügyével? '56 jelentősége könyvtári szempontból is több annál, mint amit az a néhány hősies és euforikus nap nyújtott: 1956-ból a szocialista magyar könyvtárügy problémája mered ránk. Mi is annak a lényege, hogyan működött, miképpen változott. mit adott az embereknek, mi a maradandó, mi az elvetendő abban, amit oly sokan, egymástól különbözőek és egymáshoz mégis hasonlóak hoztunk létre és adtunk át társainknak és utódainknak? Tegyük most már ők azt, amit tenni kell és tenni lehet.

Papp István

Az Országos Széchényi Könyvtár Ideiglenes Nemzeti Bizottságának közleménye

Az Országos Széchényi Könyvtárban f.hó 30-án megalakult az Ideiglenes Nemzeti Bizottság, mely a demokratikusan megválasztott Nemzeti Bizottság hivatalba lépéséig működik.

A Bizottság csatlakozik a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának 1956. október 28-án kelt felhívásához.

Az Ideiglenes Nemzeti Bizottság fegyveres őriséget szervezett, mely a magyar rendfenntartó szervekkel közösen vigyáz a Könyvtár épségére.

A Bizottság f.hó 31-én 11 órára gyűlésre hívja a Könyvtár munkatársait, hogy megbeszélje velük a Könyvtár állománya megőrzésével kapcsolatos legsürgősebb tennivalókat.

Az Ideiglenes Nemzeti Bizottság javasolja a szakszervezet illetékes szerveinek a Könyvtár szakszervezeti bizottságának haladéktalan újraválasztását.

Követeli a népművelési minisztertől, hogy a Könyvtár felügyeleti szervét szakmailag és politikailag megfelelő, demokratikus erőkből alakítsa át.

Az Ideiglenes Nemzeti Bizottság követeli, hogy a magyar kormány tegye meg a magyar nép érdekeinek megfelelő lépéseket az ENSZ Biztonsági Tanácsánál.

Az INB az Országos Széchényi Könyvtár valamennyi munkatársa nevében üdvözli a nemzeti függetlenségért és szabadságért harcoló forradalmi magyar népet.

A Bizottság meg van róla győződve, hogy a magyar nép szabadságharca győzelemmel fog végződni s ennek érdekében mindent elkövet.

Budapest, 1956. október 30.